

1917-1941 YILLARDA BXSERNING TASHKIL TOPISHI VA SURXON VOHASIDAGI MILLIY-OZODLIK HARAKATLARI

Jumaboyeva Nilufar Soyibjon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Bo'riqulova Madinabonu Baxriddin qizi

Hikmatov Ulug'bek Toyirjonovich

Annotatsiya: *Bolsheviklar oktabr to'ntarishidan so'ng hokimiyatni qo'lga kiritgach, haqiqiy xalq hokimiyati va chinakam demokratiya hukmronlik qiladigan jamiyatni barpo etishni va'da qilgan edilar. Bu jamiyat keng xalq ommasining ehtiyojlarini qondirishi, uning manfaatlarini himoya qilishi lozim edi. Tarix tajribasining dalolat berishicha, xalq hokimiyati g'oyasi bir guruh inqilobiy xayolparastlarning o'ylab chiqargan narsasi emas, balki mazlum «quyi» tabaqalarning odamni odam eksgaguatatsiya qilmaydigan, insonning erkin kamol topishi uchun ijtimoiy adolat tantana qiladigan va teng imkoniyatlar mavjud bo'ladigan ijtimoiy tuzumni ko'p asrlardan buyon orzu qilib kelgan intilishining yakunidir.*

Kalit so'z: *Termizda sovet hokimiyatining o'rnatilishi. Buxoro amirligining ag'darilishi. Istiqolchilik harakatlari. Surxondaryo okrugining tashkil topishi. XX asrning 20-30-yillarida okrug qishloq xo'jaligi. Surxondaryo sanoatining ilk odimlari. Qatag'onlik yillarida Surxondaryo. XX asrning 20-30 yillarida Surxondaryoda maorif va madaniyat. Surxondaryo viloyatining tashkil topishi.*

Xalq hokimiyati bu madaniyatli demokratiyaning bazali negizini tashkil etadi, afsuski, bolsheviklar markscha nazariy qoidalarga amal qilib, ilg'or xalq hokimiyati g'oyalarini halokatli, mustabid tuzumni barpo etishning mafkuraviy quroliga aylantirdilar. Fevral inqilobining g'alabasi Rossiyada «burjua demokratik» davlati tizimining amaliy muammosini kun tartibiga qo'yadi va davlatchilik nazariyasiga katta qiziqish uyg'otadi. Rus chorizmining tarkibiy qismi bo'lgan Termiz shaxrida ham inqilobiy o'zgarishlar bo'lib, harbiylar boshqaruv qo'mitasi tuziladi va Termiz garnizonining barcha harbiy qismlarida 1917 yilning 10 martida mitinglar bo'lib o'tadi. Askar qo'mitasi Termiz paxta tozalash zavodi ishchilarining TermizPattakesar «Ishchi ittifoqi» bilan aloqa bog'laydi. Natijada 1917 yilning 19 martida Termiz garnizoni askarlari va zobitlari noiblarining birlashgan yig'ilishida Termiz-Paggakesar harbiy qo'mitasi tuziladi, uning huquq va vazifalari belgilanadi hamda 6 kishidan iborat hay'at saylanadi. 1917 yilning 21 aprelida Termizda ishchi va askarlarning birlashgan mitingi bo'lib o'tadm va 22 aprelda zobitlar uyida Ishchiaskar deputatlari soveti tuzilganligi e'lon qilinadi. Sovet raisligiga Preobrajenskiy (Toshkentda o'ddirilgan 14 komissarning biri), kotibligiga esa Krulikovskiy saylanadi (u keyinchalik Termizda yashab vafot etgan). 30 aprelda Pattakesar dehqon noiblari soveti tuziladi, unga 546 kazak drujinasining sobiq

askarlari, ya'ni harbiy xizmat muddatini o'tab, zaxiraga chiqqan dehqonlar a'zo bo'ladilar. Pattakesar dehqon noiblari soveti Termiz askarishchi noiblari soveti bilan qo'yashlib, 1917 yilning 7 mayida Termiz-Pattakesar askarishchi va dehqon noiblari soveti tashkil topadi. 1917 yilning 1 iyulida o'z ishini boshlagan Termiz-Pattakesar askarishchi va dehqon noiblari soveti kengashida mahalliy millat vakillari yo'q edi. Sovetlar siyosatining Surxon vohasiga kirib kelishi keskin kurash sharoitida amalga oshdi, mahalliy xalqning asosiy qismi bu yangi hokimiyashi norozilik bilan kutib oladi. Buxoro amirligi davrida katta harbiy, iqtisodiy, siyosiy mavqega ega bo'lgan Surxon vohasini sovetlar hukumati o'z qulida mahkam saqlab qolishga jiddiy kirishadi. U oddiy mehnatkash xalqni zudlik bilan o'z tomoniga ag'darib olish maqsadida xalqqa bepul, o'ylaganidan ortiqcha mulk va'da qilib, ishlab chiqarish quroliga ega bo'lmagan, huquqiy gushunchasi yo'q, siyosiy bilimlarni yetarli egallab olmagan xalqni o'z siyosati chegarasiga kiritib oladi. Natijada sovet hukumati milliy xususiyatlarni chuqur o'rganib, ichki ziddiyatlardan foydalanishga, qarinyushurug'larni, milliy etnik guruhlarni birbiriga qaramaqarshi qo'iishga harakat qiladi. Bundan siyosiy manfaatlar yo'lida ustalik bilan foydalanadi. Millatning faxri bo'lgan olimu fozillar, yirik mahalliy boylar, o'tkir zehni din vakillari, mahalliy xalq o'rtasida ishbilarmon, ish boshqaruvchilikda katta obro'ga ega bo'lgan nufuzli odamlarni siyosiy hayot yo'nalishidan olib tashlash va yo'qotishga jiddiy kirishadi. Bu siyosat tufayli 20-yillarda vohaning minglab aholisi qattiq siquv ostiga olinib, bir qismi qatag'onlik siyosati bilan surgun qilinib, ikkinchi qismi esa qirib tashlanadk. Xalqning asosiy qismi esa quruq va'dalar ta'siri ostida sovetlarning noto'g'ri siyosatiga ergashib ketadi. Amirlikning qulatilishi arafasida Boysunda yirik yer egasi Suyun Pinxos o'g'li ixtiyorida 600 gektar ekin maydoni bo'lib, uning yerlari zo'rlik bilan tortib olinib, 13 ta do'koni ham yangi hukumat tomonidan qabul qilingan qaror asosida davlat ixtiyoriga o'tkazib yuboriladi. Ilim-ma'rifat va madaniy poklikka da'vat etuvchi islom diniga ham keskin zarba beriladi. Jumladan, Boysundagi 2 ta kichik madrasa, Sherobodagi o'rta ta'lim madrasasi, Denovdagi 2 ta o'rta ta'lim madrasalari yopib tashlanadi va talabalar qattiq siquvga olinadi. Uzoq asrlar davomida yaratilgan qimmatbaho va nodir kitoblar, qo'lyozmalar, noyob milliy san'at obidalari yo'q qilinadi. Boysun, Sherobod, Denovdagi beklik saroylari, masjidlar, madrasalar «xurofot belgisi» sifatida buzib tashlanadi. Surxon vohasi ahli «Said Olimxon hazratlariga yordam bergan» degan siyosat ta'siri qurboni bo'ladi. 1920 yil 10 sentabrda Amir Said Olimxon Darbandga kelib, Boysun begi hamroxligida 11 sentabrda Yolg'izbog' va To'da qishloqlari orqali Boysunga jo'nab, Chorchinorda to'xtaydi. Inqirozga uchragan amir o'z davlatida mafkuraviy birlikni, o'zaro hamfikrlikni vujudga keltirolmaydi hamda qizil hokimiyatga qarshilik qo'rsata olmaydi. O'sha davrda mahalliy xalqni chalg'ituvchi mansab uchun o'z xalqini sotish evaziga obro' orttirishga urinuvchilar ham ko'p bo'ladi, chunki Darband, Boysun, qo'rg'on voqealari buning isbotidir. Ba'zi bir kimsalar arzimagan va'dalar hisobiga milliy g'ururni, ornomusni, vijdonni sotish yo'liga o'tadilar. 1941 yili Sherobod tumani Istara qishloq kengashida Sagizov Rahmonga 75 gektar yerga bug'doy, 40 gektar

yerga arpa ekinini ekmasdan davlat Asosiy savollarsini buzdi, deb ayb qo'yilgan bo'lsa, Norboev Eshquvvat inqilobga qarshi targ'ibot ishlarini olib borib, teskari munosabatda bo'lishga chorlamoqda, Tallashqon qishloq kengashidan 27 yoshli Himmatov Xurram dehqonchilik Asosiy savollarsini barbod etuvchi, deb jinoiy javobgarlikka tortiladi. Mustabid tuzum siyosiy mafkurasining asl qiyofasini turli yo'nalishlar, xiyla-nayranglar bilan yashirishga urinib, o'zbek millatining ko'zga ko'ringan fidoyilarini yo'q qilish, qirib tashlash bilan qattiq shug'ullanib, qatag'onlik usulini keng qo'lladi. Prezidentimiz I. A. Karimov ta'kidlaganidek, «Mash'um 1937-1953 yillarda sodir etilgan bedodlikni tasavvur etish uchun Uzbekiston bo'yicha qariyb 100 ming kishi qatag'onga uchrab, 13 ming nafari otib tashlanganini eslash kifoya. Insoniy qadr-qimmatini toptalgan, hayoti poymol etilgan bu odamlar orasida yurtimizda istiqomat qilgan deyarli barcha millat va elatlarnishg vakillari bor edi». Ushbu davr voqeiyiligi viloyat tarixiy hayotidan bir lavha misolida aks ettirilsa-da, qatag'onlik yillari xalqimizga o'tmishning 6u achchiq qismatini doimo xotira sifatida eslashga davat etadi. O'zbekiston SSR Inqilobiy qo'mitasi qarori bilan Surxondaryo okrugi 1925 yilning 18 yanvar kush Boysun, Sariosiyo, Sherobod uездlariga bo'lindi. Boysun uezdi markazi Boysun shahri bo'lib, uezd uchta tarmoqqa Boysun, Darband va qumqo'rg'onga bo'lingan. 1926 yil 31 avgustdagi qaror bilan esa qumqo'rg'o! tarmog'i Jarqo'rg'on tarmog'i deb yuritila boshlandi. Surxondaryoda ma'muriy hududiy o'zgarishlar turli davrlarda amalga oshirib borildi. Sariosiyo tumani O'zbekiston MIq sessiyasining 1926 yil 29 sentabrdagi qarori bilan Surxondaryo mintaqasi tarkibida tashkil etilib, u 20 ta qishloq kengashi, 124 ta aholi markazi, 376 ta xo'jalikni o'z hududiga olgan edi. Ularda 20213 nafar aholi istiqomat qildirdi.

Xulosa: Viloyatda paxta yetishtirishning o'sib borishi uni qayta ishlovchi sanoat korxonalarini qayta qurishni taqozo etdi. 1918 yili Termiz paxta tozalash zavodi Davlat ixtiyoriga o'tkazildi va ish kuni 8 soat qilib belgilandi. Yuqorida ta'kidlanganidek, viloyatda paxta Hosildorligining o'sib borishi yangi paxta tozalash zavodi qurishni taqozo etdi. Yangi korxonani viloyatda paxta yetishtiradigan rayonlarga yaqinlashtirish uchun Sherobodda qurish mo'ljallandi va 1926 yilda Sherobod jingauzi foydalanishga topshirildi.

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T.: Sharq, 1998.
2. Tursunov S.N., Kichkilov H. Termiz yilnomasi. T.: Sharq, 2001.
3. Berdiev H., Ermatov H. Surxondaryo tarixidan lavhalar. T.: 1991.
4. Azimov M. Termiz tarixi. Termiz, Jayhun, 2001.
5. Istoriya Uzbekistan v istochnikov. T.: Fan,
6. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Tom 111. T.: 20002006.
7. Rajabov Q. Mustaqil Turkiston fikri uchun mujodalalar. T.: Ma'naviyat, 2000.
8. Rajabov Q. Buxoroga Qizil armiya bosqini va unga qarshi ukurash. T.: Ma'naviyat nashriyoti, 2002.
9. Said Olimxon. Buxoro xalqining hasratli tarixi. T.: Nur, 1996.
10. Ro'ziev A.N. Surxondaryo viloyati. Termiz, Jayhun, 1996.